

Universiteit
Leiden
The Netherlands

"Ick leer nu mij lezen en schrijven als ul sien kan" Zeventiende-eeuwse brieven van en aan zeevarenden uit het archief van het High Court of Admiralty

Megen, N. van

Citation

Megen, N. van. (2003). "Ick leer nu mij lezen en schrijven als ul sien kan": Zeventiende-eeuwse brieven van en aan zeevarenden uit het archief van het High Court of Admiralty. *Tijdschrift Voor Zeegeschiedenis*, 22(2), 147-156. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4305964>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4305964>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

ACKNOWLEDGMENT

The author wishes to thank Mr. F.G. Spits for drawing his attention to the work of Walther Vogel and Mr. R.M. Vorstman for doing the same as regards the Auction Register of Edam. Both generously shared their notes on these subjects with the author. The advice of Dr. P.A. Boon and Dr. J.W. Veluwenkamp regarding publication of this paper is gratefully acknowledged.

NOTES

- 1 Th. Wolf, *Tragfähigkeiten. Ladungen und Masze im Schiffsverkehr der Hanse* (Cologne/ Vienna 1986)
- 2 *Veilboek* (Auction Register) of the town of Edam, now in the Regional Archives at Purmerend (Oud Rechterlijk Archief. No 3950)
- 3 D. Velius, *Chronijk van de stadt van Hoorn* (Hoorn 1604)
- 4 The explanation of the relationship between flutes and gatings or gadings is presented more fully in the author's recently published: A. Wegener Sleswyk, *De Gouden Eeuw van het Fluitschip* (Franeker 2003) 48-52.

- 5 F.H. af Chapman, *Architectura Navalis Mercatoria* (London 1968). Reprint volume, which contains a translation not only of the *Architectura Navalis Mercatoria* of 1768, but also one of extracts from the *Tractat om Skepps-Byggerij* of 1775.
- 6 W. Vogel, *Geschichte der deutschen Seeschiffahrt* Vol. 1, *Von der Urzeit bis zum XV. Jahrhundert* (Berlin 1915) 432-433
- 7 H. Decquer, *Middelen om uit te vinden de ware lading der Scheepen na hare Groote* (Amsterdam c. 1690)
- 8 N. Witsen, *Aeloude En Hedendaegsche Scheepsbouw En Bestier Open Gestelt* (Amsterdam 1671; reprint edition Franeker and Alphen aan den Rijn, 1994)
- 9 This method of shipbuilding, re-enacted on the scale of a model is used as a researchtool by A.J. Hoving. He presents photographs of the hull of a model of a flute in various stages of completion in his book: A.J. Hoving, *Nicolaes Witsens Scheeps-Bouw-Konst Open Gestelt* (Franeker 1994)
- 10 P. Steel, *The Shipwright's Vade-Mecum* (London 1805; reprint edition Rotherfield 1995)
- 11 An account of this revolution in building sea-going ships is given in: J. van Beylen, *Schepen van de Nederlanden* (Amsterdam 1970), which refers to documents concerning the Portuguese shipwrights' method of building carvel-planked ships in the southern Netherlands in 1439. Two chronicles recording the subsequent adoption in the north, are: J. Reygersbergh, *Dye Chronijcke van Zeelandt* (Antwerp 1551), for the town of Zierikzee in 1459 and the one by Velius, mentioned above under note 3, who states that the firsts ships built according to the new method were launched in the town of Hoorn in the year 1460.

“Ick leer nu moij lesen en schrijven als ul sien kan”¹ Zeventiende-eeuwse brieven van en aan zeevarenden uit het archief van het High Court of Admiralty

NETTY VAN MEGEN

INLEIDING

“Wie zich niet valselijk maar werkelijk reenschap wil geven van het verleden van de zeevarende, kan niet om deze bron heen”, schreef de jurist S. Braunius ruim twintig jaar geleden in dit tijdschrift.² Met “deze bron” doelde Braunius op het archief van het High Court of Admiralty in het Public Record Office in Londen. In dit archief was hij op zoek naar de oude militair-maritieme wetgeving aan boord van Nederlandse oorlogsschepen in de zeventiende eeuw. Hoewel hij dit onderzoek met het oog op het doel ervan niet geslaagd kon noemen, werden in ander opzicht zijn “stoutste verwachtingen overtroffen”.³ Braunius vond daar een enorme hoeveelheid Nederlandstalig materiaal. Op boeiende wijze beschrijft hij zijn zoektocht door deze handschriften. Het werkelijke leven van de gewone zeventiende-eeuwse zeevarende is in feite nog een gesloten boek, meent hij. De veelal persoonlijke documenten die hij aantrof zouden “een tipje van de sluier, die de echte werkelijkheid achter de scheepsjournalen verbergt”,⁴ kunnen oplichten.

Mede geïnspireerd door de aansporing van Braunius deze bron wetenschappelijk aan te boren, besloot ik enkele jaren geleden mijn onderzoek te starten in het Public Record Office. Mijn voornaamste vraag hierbij was: is met name het brievenmateriaal geschikt voor taalhistorisch promotieonderzoek? De positieve beantwoording van die vraag heeft intussen geleid tot een aantal publicaties in vaktijdschriften.⁵ Het door mij samengestelde brieven corpus⁶ is dus in de eerste plaats bestemd voor taalkundig onderzoek. In dit artikel echter zal ik mij vooral richten op de inhoud van de manuscripten. Eerst bespreek ik de aard en de sa-

menstelling van het brieven corpus en geef ik een schets van het Nederlands postvervoer in de zeventiende eeuw. Vervolgens schenk ik aandacht aan de inhoud van de brieven en enkele andere aspecten.

ZEVENTIENDE-EEUWSE HANDSCHRIFTEN; EEN WETENSCHAPPELIJKE BRON

Bij mijn eerste bezoek aan het Public Record Office trof ik in het archief van het High Court of Admiralty inderdaad dozenvol met Nederlandstalig materiaal aan: commissie- en aanbevelingsbrieven, ladingboekjes, kwitanties, cognossementen, maar vooral ook honderden persoonlijke brieven van en aan bemanningsleden van schepen van onder meer de West- en Oost-Indische Compagnie (WIC en VOC) en van en aan compagniesdienaren die in de West, de Oost en aan de Kaap de Goede Hoop verbleven. In het archief liggen de papieren opgestapeld in grote dozen zonder dat een duidelijke ordening is aangebracht. Er zijn ook stukken van Vlaamse en Duitse herkomst in deze dozen verzeild geraakt.⁷ Het overgrote deel is echter Nederlandstalig. Soms liggen de papieren uitgevouwen, vaker echter bijeengebonden of opgerold. Van enkele brieven is zelfs het zegel niet verbroken. Het is een bijna sensationele gewaarwording kennis te nemen van berichten die de adressanten nooit bereikt hebben.

De brieven dateren uit het tijdvak 1652-1674,⁸ een periode waarin de Republiek drie keer in oorlog was met Engeland. Het is juist aan die oorlogssituaties te danken dat deze brieven en andere bescheiden bewaard zijn gebleven. In oorlogstijd liepen de Nederlandse handelschepen, die behalve handelswaren aanzienlij-

hierbij gebruik gemaakt van zogenaamde poststenen. Het was een systeem waarbij schepelingen, aangekomen bij Kaap de Goede Hoop, goed verpakte brieven legden onder vaak loodzware platte stenen op het strand. Op die stenen werden inscripties aangebracht als 'zoekt brief'. Schepen op weg naar Azië konden deze door retourvloten achtergelaten brieven meenemen. Het spreekt vanzelf dat aan deze methode van postverzending grote risico's waren verbonden. Vriend en vijand kon de brieven te pakken krijgen.

Voor zover bekend werd in 1652 voor de laatste maal een pakketje brieven onder een steen aan de Tafelbaai gelegd. De Kaap was met de komst van Jan van Riebeeck in 1652 officieel onder het gezag van de VOC gekomen. De post kon voortaan worden afgegeven op het door de Nederlanders gebouwde Kasteel de Goede Hoop, de zetel van de gouverneur van de Kaap. Ook in de tweede helft van de zeventiende eeuw ging het officiële zeepostvervoer tussen de Republiek en Azië via de verplichte verversingsplaats aan de Kaap de Goede Hoop.

Naast de zeeroute via Kaap de Goede Hoop maakte de VOC ook gebruik van de in de eerste helft van de zeventiende eeuw moeizaam opgebouwde route over land. Men was dan minder afhankelijk van de weersomstandigheden en oorlogssituaties op zee. Deze communicatielijns liep via een bestaand netwerk, dat vanaf de zestiende eeuw door Aziatische kooplieden en met name Europese missionarissen was geperfectioneerd. De route vanuit Azië kon gaan via Isfahan (Iran), Aleppo (Syrië), met een schip naar Frankrijk en vandaar over land naar de Republiek.

De brieven die uit patria over de landroute werden verstuurd, gingen over Marseille, Venetië of Livorno. Vervoer uit Azië was ook mogelijk via het in het meest noordelijke deel van de Perzische Golf gelegen Basra naar Aleppo. Brieven uit onder andere Batavia, Ceylon en China werden langs verschillende wegen in Gamron (het huidige Bandar Abbas) in Perzië afgeleverd, waarna ze per schip of over land

naar Basra werden gebracht. Van Basra werden de brieven door speciale VOC-koeriers of via Franse paters naar Aleppo gebracht, vanwaar per schip verzending naar Europa volgde.

Behalve de volledige afhankelijkheid van de medewerking van de Franse Karmelieten in het Midden-Oosten, was de landroute via Aleppo in de eerste helft van de zeventiende eeuw vol gevaren. Overal lagen op goud en juwelen beluste rovers op de loer. Bovendien was deze methode duur. Het grote voordeel echter was de tijdwinst. De Nederlands-Aziatische post was in dat geval vier tot zes maanden onderweg; over zee via de Kaap duurde de reis minstens acht maanden. Nog tot in de achttiende eeuw maakte de VOC voor de officiële post gebruik van de landroute via het Midden-Oosten.

Behalve voor officiële post werden de VOC-schepen ook gebruikt voor particuliere post. De directie van de VOC heeft echter van het begin af aan alle mogelijke moeite gedaan om het particulier postvervoer aan banden te leggen. De grote angst van de directie was dat allerlei commerciële en strategische informatie in handen zou vallen van andere Europese Oost-Indische compagnieën. Bovendien was men bevreesd voor particuliere handel. Een middel om dat te voorkomen was vooral strenge censuur; particuliere brieven werden door de compagnie geopend en gelezen. Vanaf 1623 werd bovendien besloten dat alle particuliere brieven en pakjes verzonden moesten worden in de 'gemene doose', een scheepsdoos. Vóór het vertrek van het schip werden de brieven geopend en gelezen door VOC-functionarissen. Voor zowel de brieveschrijvers als de vervoerders van brieven en pakjes waren de straffen zwaar als ze zich niet aan de regels hielden; de boete kon tot twaalf maanden gage oplopen.

Voor het verzenden van privé-brieven werd desondanks lang niet altijd gebruik gemaakt van de verplichte 'gemene doose'. De door de VOC uitgeoefende censuur bracht vele particuliere brieveschrijvers in de Republiek en Azië ertoe, hun post mee te geven aan bemanningsleden van Oost-Indiëvaarders. De buiten de

scheepsdoos meegebrachte brieven en pakketten werden in Batavia en de overige vestigingen in Azië in kroegen uitgedeeld, al dan niet tegen een kleine vergoeding.

Het officiële distributiepunt van particuliere brieven was echter de woning van de deurwaarder van de Raad van Justitie in Batavia. Deze verdiende aanvankelijk niets aan de distributie van post. Pas vanaf 1660 mocht hij voor de afgifte van een brief een briefport van zes stuivers vragen. Deze situatie bleef tot ver in de achttiende eeuw gehandhaafd.

HET CORPUS

Het onderzoekscorpus bevat zes brieven uit 1664, die alle door vrouwen zijn geschreven aan hun echtgenoot, geliefde of zoon. De schepen waren "kruissende inde Straet" of onderweg naar Genua. Van de brieven uit 1672 zijn 26 brieven door vrouwen geschreven en 17 door een man; van één brief is een kind de afzender. Het betreft voornamelijk correspondentie tussen de Republiek en Azië; er is echter ook een achttal brieven van mannen in Suriname, mogelijk in dienst van de WIC, aan hun echtgenote, familie of vrienden in de Republiek.

De meeste brieveschrijvers zullen weinig of geen onderwijs genoten hebben. Van een aantal brieven is niet met zekerheid te zeggen of de afzender ook inderdaad de scribent is. Slechts bij enkele brieven kunnen we met zekerheid vaststellen dat iemand, wellicht een klerk of onderwijzer, vriend of familielid, was ingeschakeld om op schrift te stellen wat de afzender aan de adressant wilde melden. Zo 'schreef' Aeriyaentgen Dirckx aan haar vriend Jan Jaspersen Jongman: "maer kost ghij selver leesen ick meen ick soude u wel meer schrijven. Ghij kent eevenwel wel verstaen wat ick meen. Ick wenste wel dat ick oock schrijven kost ick soude u mijn hart wel openbaeren, doch ten kan anders niet weesen".¹⁶

Van Jan Bruijn Soon weten we zeker dat hij

zijn brief eigenhandig heeft geschreven. In een brief gedateerd 8 oktober 1672 schreef hij aan Willem de Huijter, waarschijnlijk een oom, in Batavia: "ende ick leer nu moij lesen en schrijven als ul sien kan en hoop met godts hulp noch beter te leeren, en leer op de dwars fluijt speelen ende ick ben soo groot geworden dat het ul verwonderen soud dat ul mijn sach".¹⁷

Wie Jan Bruijn Soon leerde lezen en schrijven, weten we niet. Misschien volgde hij onderwijs op een school of was een familielid hem behulpzaam. Dat laatste is het geval bij Leendert Clasen. Hij schreef enkele zinnen in de door zijn moeder Lintien Leenders ondertekende brief aan haar echtgenoot en zijn vader Adriaen van Boort in Batavia: "en ick bedanck u hertelick voor het sifferen [rekenen] dat ghij mij geleert hebt en ick woed wel [zou wel willen] dat de geheele regel van drien¹⁸ in u boeck gemaect stont soo kondt ick het alliennigh leeren".¹⁹

Of Grietie Heijckes uit Hoorn zelf kon schrijven is niet duidelijk. Zij richtte een brief aan haar broer Wollem Heijckesz Lievius in Batavia op 4 november 1672. Na de ondertekening met "uijt de naem van Grietie Heijckes", wordt de brief in dezelfde hand voortgezet en ondertekend door vriend en neef Jaacob Claasz Lievius. Grietie Heijckes echter had een bedrijfje, een winkel misschien, waardoor ze naar eigen zeggen haar "kost self winnen kan".²⁰ Kon zo'n vrouw niet schrijven? Wellicht hebben andere factoren een rol gespeeld: tijdgebrek of een onduidelijk handschrift.

Voor brieveschrijvers was het soms een groot probleem om precies te weten waar de beoogde ontvanger van een brief zich bevond. Op de omslag van vele brieven vinden we een formulering zoals die van de eerder genoemde Aeriyaentgen Dirckx: "Aenden eersaemen Jan Jaspersen Jongman van Rotterdam boetsgezel, is uitgevaeren met kappeteijn Aert van Es, schout bij nacht kruissende inde Straet". Uit dit citaat blijkt dat het geen schip naar Azië is geweest, maar een schip van een marine-eskader dat kruiste in of nabij de Straat van Gibraltar, waar-

schijnlijk om Nederlandse koopvaarders te beschermen tegen Barbarijse kapers. 'Straetvaarders' waren altijd schepen die op landen rond de Middellandse zee voeren.²¹ Of deze brief legaal of illegaal verzonden is, blijft onduidelijk.

In slechts één brief wordt melding gemaakt van de scheepsdoos. Otto Hinlopen schrijft aan zijn broer Tijs: "ik hebbe ue geschreven met het schip het *Wapen van Hoorn* waer op voor ondercoopman gegaen is Jan Duringh, mede nemende sijn vrou ende kinderen, in dato 15 november 1672 ende sijn mijn brieven geleijt door den heer Hovius inde generale dose".²²

Op de meerderheid van de omslagen van de brieven staan naast naam en mogelijke verblijfplaats van de geadresseerde vaak de woorden "met vriend die godt bewaert over see". Nog vele andere formuleringen zijn mogelijk zoals: "met vriend", "port" of "per ami" of "met vrint over see, met vriend die godt geleide". In de praktijk blijkt dat veel brieven inderdaad 'met vriend' dat wil zeggen, een vriend, een kennis of zelfs een vage bekende op een VOC-schip, werden meegestuurd. Veel inwoners van de Republiek hadden familieleden of kennissen die een dienstverband bij de Compagnie of een andere binding met de VOC hadden. Als op de omslag van de brief "port" vermeld stond, betekende dit dat bij aflevering van de brief of een pakketje een kleine vergoeding aan de bringer moest worden gegeven.

Ondanks het volstrekte verbod van de directie van de VOC op particuliere handel getuigen enkele brieven dat niet iedereen zich aan de regels hield. Op 5 november 1672 stuurde Margeriete Chasteleijn aan haar broer Daniel Parve in Batavia een brief.²³ Op de omslag vermeldde ze dat ze de brief meegaf "met Martines Bruno opde fluijt *Hooren* [Hoorn] met een packie in was doeck gemerckt D.P.". In de brief staat dat het ging om een "doosie met beleties salf".²⁴ Het is overigens de vraag of dit door de VOC werd aangemerkt als handel. Die vraag geldt eveneens voor een aantal andere brieven waarin de geadresseerde gevraagd wordt iets te stu-

ren uit Batavia of andere plaatsen in Azië. Zo vroeg Brechien Claes op 12 september 1672 aan haar echtgenoot Aris Diercksen in Salon (Ceylon): "sent mijn wat katoen tot hemde tot het kint, want onse sooen [zoon] heeft se van doen [nodig]...doet baermachticheyt [barmhartigheid] ende stiert myn wat".²⁵

Vanuit Suriname nam de handel van zeevarenden grote vormen aan. Dat is niet verwonderlijk aangezien de WIC geen handelsmonopolie had op Suriname, zoals de VOC dat had op Azië. De handel tussen de Republiek en de koloniën in Amerika was in handen van particuliere kooplieden, die het kennelijk niet bezwaarlijk vonden dat het personeel in de kolonie en op de schepen goederen ten eigen bate vervoerde. Zo schreef Jan Willemsen van Soelen op 1 januari 1672 aan zijn vrouw Tuentje Jacobs in Vlissingen: "vorder weet dat ick ul sende 128*6* libra [pond] suijker die seer goet is, die ick met werken gewonnen heb, ende heb hier noch wel 3000 van deselfde suijker die jck u oock wel wenste. Ende oock de suijker voor Marietjen Arens kan jck nu oock al krijgen ende nu jck suijker kan krijgen nu en kammen [kan men] geen vaten krijgen. Ick sende u 2 Sarnaems [Surinaamse] oxhoofden²⁶ het stuck kost 60 libra suijker ende noch blij toe de vaten sijn gemerckt aldus IW".²⁷ Het ging dus om vrij grote hoeveelheden. Dat gold ook voor de zending van Jan Eghbertzn. aan zijn moeder Afie Jans in Amsterdam: "jck laet ul weeten als dat jck u hier een vatie naraen²⁸ oly u send en sal gemerckt zyn I.E. Als vatie vol over komt soo sal daer omtsoe 36 a 38 libra in wesen".²⁹

In de brieven van en aan echtgenotes, geliefden, moeders, kinderen en andere familieleden, vrienden of kennissen wordt soms zeer persoonlijk verslag gedaan van allerlei zaken en gevoelens. Om hiervan een idee te geven, zal ik uit een aantal brieven, waar mogelijk geplaatst in hun context, enkele passages citeren. Het is november 1672: Mijntje Meijders heeft het moeilijk zonder haar man Willem Luckasz. die als kwartiermeester op de fluit *Opmeer* op weg is naar Ceylon. Ze schreef: "voorts laet ick

ul mijn beminde man Willem Luckasz. weeten als dat ick ul brief wel hebbe ontfangen ende daeruijt verstaen dat ghij behouden aen de Kaep sijt gearrijveert. Daer ick seer om sijn verblijdt geworden als ghij wel cont dencken, ende ghij schriefft mij dat ghij het kussen ter nacht als ghij in de kooij sijt in de arm neemt en dat ghij u dan inbeeldt of ick bij u mijn alderliefste ben ende dat ick schrieff ghij mij oock soo moet doen, maer het is als vergeefs gedaan".³⁰ Mijntje Meijders hield haar oog ook op de buitenwereld gericht. In de Republiek waren de spanningen tussen Staatsgezinden en Oranje-aanhangers in het jaar 1672 hoog opgelopen. Ze stelde haar echtgenoot op de hoogte van de moord op raadpensionaris Johan de Witt en zijn broer Cornelis, de "prinssepaelsten" zoals ze hen noemde: "daerom hebben de borgherij daer twee van de prinssepaelsten van kant geholpen, ja so van kant dat sij sijn soo ter doot gebracht dat ick het ul niet kan verhalen, want sij sijn verschuert ende van malcander getrocken en gesneeden."

Ook Aafjen Segers was alleen. Haar echtgenoot Pieter Eversen was als timmerman op het schip *Hof van Breda* op weg naar Batavia toen zij hem op 6 november 1672 schreef: "ick heb my in dese tijt wel vijftych mael bij u myn lieve man in Oostindien gewenst met myn twee kinderen nou en wete ick niet of het daer al beter soude wesen, maer dan souden wy die last malkanderen wat helpen dragen, want het valt my so swaer te dragen in desen tijt, want ick niet één mense en hebbe die my een troostich woort geeft".³¹

Boos en verontwaardigd was Albertien Olefs toen er blijkbaar in Batavia over haar geroddeld was; ze zou haar geliefde Jan Pietersoon Brunvis ontrouw zijn geweest. Ze reageerde niettemin zeer verstandig: "ick reken geen kwaatsprekers [ik leg geen rekenschap af aan kwaadsprekers] soo hoop ick dat mijn liefste ook doen sal, want eedbrekers [waartoe de roddelaars haar rekenen] zij zullen geen loon in den hemel hebben, maar mijn eigenste beminde liefste ick en wil u mijn eigenste schat bij

geen eetbrekers gelicken [vergelijken]. Ick houd u mijn beminde lief voor een eerlijk persoon en ick hoop dat mijn alderliefste ook zo doen sal, daarom laten wij malkander het bloed niet heet maken, want ick weet wel dat ick u eigenste liefste ben en ghij sijt mijnes".³²

Nog meer emoties lezen wij in een brief van Ietje Jans. Zestien brieven had ze al naar haar man Arien Jacobsen in Batavia gestuurd, terwijl ze er nog maar drie van hem had gekregen. Hoeveel er van die zestien brieven zijn aangekomen weten we natuurlijk niet. Op 2 november 1672 schreef ze: "ick verlang hard nae een brief, maar meer noch naar ul mijn lieve man self ick wilde wel een dag met ul praten".³³ Zij hadden twee zoontjes: Jacob en Crelis. De jongens verlangden naar wat moois, liet ze haar echtgenoot weten en ze vervolgde: "stuurt mijn oock wat moois en wat catoen, dan sulle wij sien dat wij een Oostindievaarder tot een man hebben". De zestien brieven die Ietje Jans naar haar man in Batavia heeft gestuurd kunnen zestien brieven met verschillende inhoud zijn geweest, maar ze kan ook bedoeld hebben dat ze een aantal brieven in duplicaat of zelfs triplacaat meegestuurd heeft met verschillende schepen.³⁴ Er kon geen schip van de VOC vertrekken naar de Republiek of naar Azië of briefschrijvers zonden hun brieven mee. Ging het ene schip verloren dan had het andere schip nog een brief aan boord. We kunnen ons voorstellen hoe belangrijk het ontvangen van nieuws van familieleden en vrienden was. Maanden, soms jaren was men van huis.

Een voorbeeld van een lang afwezige echtgenoot is Hendrick Batens. Trijntje Batens uit Hoorn schreef 10 november 1664 een brief aan haar man die, zoals we op de omslag zien, op het schip *De Spiegel* voer. Het schip maakte deel uit van een admiraliteitsvloot onder bevel van Michiel de Ruyter.³⁵ Uit de biografie van deze zeeheld door R. Prud'homme van Reine weten we dat in dat jaar, kort voor het uitbreken van de Tweede Engelse Oorlog, Michiel de Ruyter als opperbevelhebber van een oorlogsvloot van twaalf schepen opdracht kreeg tot een expedi-

tie naar de Middellandse zee, waar de handelsvloot ernstig leed onder de roofactiviteiten van Algerijnse kapers. De vloot bestond uit De Ruyters vlaggenschip *De Spiegel*, vijf andere schepen van de admiraliteit van Amsterdam, drie van de Maze (Rotterdam) en drie van het Noorderkwartier (Hoorn). Aan boord van de vloot bevonden zich 2300 manschappen. Toen De Ruyter de zaken daar weer op orde had gebracht, ontving hij ter plaatse een brief van de Staten-Generaal met een uiterst geheime opdracht. De Ruyter moest zich met zijn vloot van de Middellandse Zee naar het West-Afrikaanse eiland Goeree en vervolgens naar de Goudkust begeven om daar de door Engelse oorlogsschepen veroverde forten en factorijen, eigendom van de Nederlandse West-Indische Compagnie, te heroveren.³⁶

We weten dat Hendrik Batens zich bevond op het vlaggenschip *De Spiegel* van Michiel de Ruyter. Zijn echtgenote schreef hem: "voorts mij alderliefste laat ick u weten als dat hier de spraek gaet van de Engelse Oorlogh en datje nae genee sout wesen twelck heel bedroeft sou wesen". In betrekkelijk korte tijd moeten in Hoorn al geruchten de ronde hebben gedaan over deze officieel geheime expeditie naar West-Afrika. Trijntje Batens heeft er, blijkens haar brief, in elk geval weet van gehad. De Nederlandse vloot bereikte op 22 oktober 1664 het eiland Goeree nabij Cabo Verde; de brief van Trijntje dateert van 10 november dat jaar. Uit de brieven van Michiel de Ruyter weten we dat de vloot pas op 6 augustus 1665 op de rede van Delfzijl ten anker kwam.³⁷ Twee jaar minstens moet Hendrick Batens van huis zijn geweest. En we weten niet eens of hij echt thuis is gekomen. Op deze langdurige expeditie vielen namelijk talrijke doden te betreuren.³⁸

Die lange afwezigheid van haar man viel Trijntje Batens zwaar. Haar brief leert ons dat ze met naaiwerk de eindjes aan elkaar knoopte. Zij en haar kinderen leden vaak honger. Bovendien werd het gezin getroffen door de pest, waaraan het jongste kind Hendrick overleed.

Hij wordt op pinksterdag begraven, na veertien dagen pestkoortsen en stuipen. Er blijft Trijntje Batens niets bespaard. Zij schrijft: "hier sterven de mensen haestich. Het heeft hier al in een week gestorven tusschen de 10 a 11 hondert, maer nu met Godts hulp weer gekoomen op 445 in een week, soo dat hier veel swarigheijt is van sterfte en van oorlogh. En Godt de Heer heeft oock het vier der pestelentie in ons hujs aengestecken en heeft onse Anna in 2 dagen daer uijt gehaelt. Sij is den 27 october donderdags voor de middagh quam se uijt school en kreghe een harde koors; sij hielse wel 24 uren, maer al eijl van hoof vrijdagh smorgens wat beter sijnde, vroeg [sij] mij wat voor dagh dat het was. Ick seij vrijdag, sij seij vrijdag, saterdag, zondag ben ick al doot. Ick vroeg hoe sij het wist, sij seij dat sij het heel wel wist. Vrijdagsmiddag kreegse dootstujpen soo hert datmese wel voor aen de gang kon hooren gillen. Ick vergeet het sterven mijn leven niet; vrijdag savonts seg 10 uren isse gestorven (...) en is den 4 november in ons graf gegraven met stricken op de kist." Trijntje Batens moest het alleen verwerken: twee kinderen in een jaar tijd gestorven, terwijl haar man op zee was.

De passage waarin Trijntje Batens schreef over haar gestorven kind, wordt voorafgegaan door enkele zinnen waarin ze haar zorg uitsprak over het feit dat ze van een knecht had gehoord dat haar man geld had geleend, en wordt gevolgd door een passage waarin ze schreef dat ze met bepaalde familieleden ruzie had, waarbij ze niet van plan was zich "onder de voet te laten drucken". Hoe passen deze zakelijke mededelingen bij die emotionele passages? Die lukrake volgorde verbaast minder door de wetenschap dat brieven niet altijd een spontane uiting van het moment waren. Het belangrijkste nieuws werd immers vaak overgeschreven, soms twee, drie keer, om met ieder vertrekkend schip te kunnen worden meegegeven.

D. Roseus schreef op 27 december 1672 aan boord van "het schip Noort-Hollant, waer op commandeert den capiteijn Jacob Binckes, op de hoogte van 47 graden, zeijlende in de

Spaensche Zee" een brief aan zijn broer Jacobus Roseus in Batavia.³⁹ Blijkbaar wilde hij de door de VOC uitgeoefende censuur omzeilen en gaf hij de brief mee 'Pramis' [met vriend]. Uit de inhoud van zijn brief is niet goed op te maken of hij nou wel of niet op de hoogte was van de mogelijkheid dat bij onderschepping de brief onder ogen kon komen van de ambtenaren van het High Court of Admiralty. Zo schrijft hij enerzijds: "jck soude uwe edele wel yetwes schrijven van de bataillie ende de tegenwoordige toestant van ons lieve vaederlant, maer 't soude te veel umbragie [argwaan] geeven ende het geene daer van is sal u edele met deese scheepen wel mondelingh hooren." Anderzijds kunnen we ook lezen: "en als wij van de Oost Indische scheepen gescheijden syn, sullen wij onse cours naer Cadix in Spangien stellen om onse verdre ordres te bekomen. Vertrouwe het een goede reijs sal sijn om benijt te maecken [om jaloers op te worden]. Den 23 deeser namen wij een Fransse prijs⁴⁰ ende den 24 een Engelse kits [tweemaster], beijde int' Canael. Indien het soo wil voort gaen, sullen wij noch een hoope prijsen neemen eer dat onse reijs sal volvoert weesen." Dit lijkt toch wel erg gevoelige informatie in oorlogstijd. Trots vanwege de veroveringen, wint het blijkbaar van de gewenste voorzichtigheid.

Tot slot een brief "geschreven int schip Spanber inde bay Jago den 22 november 1671" door V. Blom aan zijn ouders, broer en zus in Amsterdam.⁴¹ Het schip was onderweg naar Kaap de Goede Hoop en lag voor anker op de rede van het eiland Jago om verversingen in te nemen. Blom had geen tijd om een lange brief te schrijven. Hij voegde dan ook toe: "met haest, alsoo wy op ons vertreck stonde en niet verder connen schreyve, doordien ick alle dage aen lant moest om de negotie te doen". Blom beschreef sober wat hij "aen lant" aantrof: "het ylant is seer wilt vol geberghte en altemael swarte negers. Haer [hun] spraek is Portugees, maer hadde ick nogh 4 a 5 weke gebleven de spraek soude met mijn tongh wel overeen gecomen hebben". Hij beloofde zijn ouders

aan de Kaap een nieuwe brief te zullen schrijven en vroeg zijn familie om alle goede vrienden en bekenden "int patria" die naar hem zouden vragen te groeten.

BESLUIT

De zeventiende-eeuwse buitgemaakte brieven en andere handschriften die zich in het archief van het High Court of Admiralty bevinden, vormen een zeer rijke bron. Rijk vooral, omdat het materiaal onderzoekers de gelegenheid biedt op zeer verschillende terreinen kennis van de zeventiende eeuw te verdiepen, uit te breiden of bij te stellen. In mijn onderzoek betreft dat voornamelijk de kennis van het taalgebruik van de gewone mens: vrouwen en mannen die, zeker gezien de belangstelling voor de 'groten' in de zeventiende eeuw, nog steeds een marginale positie innemen. Maar de brieven zijn niet alleen van belang voor historisch taalkundigen, ook historici die onderzoek doen naar het leven van zeevarenden en hun familieleden kunnen hun voordeel doen met dit unieke materiaal. Scheepsjournalen en andere officiële documenten bevatten nauwelijks informatie over het persoonlijke leven van gewone schepelingen, maar de buitgemaakte brieven in het archief van het High Court of Admiralty stellen ons in staat om ook daar inzicht in te verkrijgen.

NOTEN

- 1 Public Record Office (PRO), archief van het High Court of Admiralty (HCA), 30/223 37368 (A5); brief van Jan Bruijn Soon aan Willem de Huijter, 8 oktober 1672. Het inventarisnummer van een archiefstuk wordt steeds gevolgd door een tussen haakjes geplaatst eigen kenmerk.
- 2 S.W.P.C. Braunius, 'Het leven van de zeventiende-eeuwse zee-man: valse romantiek of werkelijkheid?' in: *Tijdschrift voor Zee-geschiedenis* 40/41 (1980) 11-21, 15.
- 3 Ibidem 13.
- 4 Ibidem 15.
- 5 Netty van Megen, 'Kost ghij selver leesen, ick meen ick soude u wel meer schrijven'. Conditionele bijzinnen in niet-literaire zeventiende-eeuwse brieven' in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 117 (2001) 277-293;

- 'Voornaamwoordelijke verwijzingen van de derde persoon in zeventiende-eeuwse brieven' in: *Nederlandse Taalkunde* 7 (2002), 264-285; 'Dan en want: hun functie en betekenis in zeventiende-eeuws taalgebruik' in: *Neerlandistiek* 11 02.02.
- 6 Het Reprographics Department van het Public Record Office heeft kopieën van de handschriften beschikbaar gesteld voor dit onderzoek.
  - 7 Dit zou kunnen inhouden dat zich ook nog Nederlandstalig materiaal in 'buitenlandse dozen' bevindt.
  - 8 Het archief van het High Court of Admiralty (de Legal Records) bevat onder de nummers HCA 30/223 tot en met 238 en HCA 32/1822 papieren van veroverde Nederlandse schepen tijdens de eerste drie Engelse oorlogen (Dutch Wars): van 1652-1654, van 1664-1667 en van 1672-1674.
  - 9 P. Moree, 'Met vriend die God geleide'. *Het Nederlands-Aziatisch postvervoer ten tijde van de Verenigde Oost-Indische Compagnie* (Zutphen 1998). Op p. 54 schrijft Moree: "Tijdens de Tweede Engelse Oorlog (1665-1667) werden vier Oost-Indiëvaarders buitgemaakt (...). In de Derde Engelse Oorlog (1672-1674) vielen in totaal zeven schepen in handen van de Engelsen. Moree maakt geen melding van veroverde schepen tijdens de Eerste Engelse Oorlog.
  - 10 E.S. Roscoe, *A history of the English Prize Court* (London 1924)
  - 11 PRO, HCA 30/223 28538. Een voorbeeld: "No.1- Is a letter from one Peter Jansen to one Eldert Jansen dated the 6th. November, containing nothing but ordinary recommendations from friends, and a small relation of the towns that were taken by the French".
  - 12 Moree, 'Met vriend die God geleide', 68-69.
  - 13 De 'kennelijk zeer stoffige plaats' (Braunius, 'Het leven van de zeventiende-eeuwse zeeman', 13) moet de Tower geweest zijn, vertelde mij een medewerker van het PRO.
  - 14 Enkele van deze formules: "Een vriendelijke groettenisse sij geschreven aan (...), ick laat ulieve weten als dat ick noch kloeck ende gesont ben verhoopende dat het met u oock soo is (...), vorders weet ick niet meer te schrijven dan sijt van harte gegroet".
  - 15 Voor deze paragraaf maak ik graag gebruik van Moree, 'Met vriend die God geleide', 25-74.
  - 16 PRO, HCA 32/1822 pt2 (20a).
  - 17 PRO, HCA 30/223 37368 (A5).
  - 18 De 'regel van driën', ook wel de gouden regel genoemd, vormde de basis van de toegepaste rekenkunde in de vijftiende en zestiende eeuw. Deze regel werd gebruikt om bij drie gegeven getallen het vierde evenredige getal te berekenen. Een voorbeeld: "Oft 9 najsters maecten op eenen dach 15 paer hemden, hoe veel soudender 6 najsters maecten?" In moderne notatie is de berekening die gemaakt wordt: $d = (b \times c) : a$ (15×6) : $9 = 10$. Zie M. Kool, *Die conste vande getale. Een studie over Nederlandstalige rekenboeken uit de vijftiende en zestiende eeuw* (Hilversum 1999) 132-134. Blijkbaar werd deze regel ook in de zeventiende eeuw gebruikt.
  - 19 PRO, HCA 30/223 37368 (A19). Deze brief is door één hand geschreven; dit zou kunnen inhouden dat de gehele brief door de zoon is geschreven, door de moeder of eventueel door een notulant. De brief is ingedeeld bij de brieven geschreven door een vrouw, vanwege de ondertekening door Lintien Leenders.
  - 20 PRO, HCA 30/223 37368 (A15)
  - 21 Met dank aan een redacteur van het Tijdschrift voor Zeege-schiedenis, die mij hierop wees.
  - 22 PRO, HCA 30/223 37368 (B17)
  - 23 Van deze brief wordt ook melding gemaakt in Moree, 'Met vriend die God geleide', 60. Volgens Moree gaat het over "een packie in wasdoeck gewerckt". Mijns inziens staat er "gemerckt". De initialen D.P. zijn van Daniel Parve, de ge-adresseerde.
  - 24 Mijn apotheker in Schiedam heeft, overigens zonder succes, geprobeerd te achterhalen wat "beleties salff" is. Zij veronderstelde dat het een van de vele brouwsels was die men toen zelf maakte; een soort huismiddeltje.
  - 25 PRO, HCA 30/223 37368 (A11)
  - 26 Natte inhoudsmaat, vooral voor wijn, van 230 liter. In: J.M. Verhoeff, *De oude Nederlandse maten en gewichten* (Amsterdam 1982) 117.
  - 27 PRO, HCA 30/227 pt.2 (I/1). De initialen zijn van de afzender Jan Willemsen van Soelen.
  - 28 Het Arabische woord voor de bittere sinaasappel, "naranj", is waarschijnlijk afkomstig uit het Sanskrit en betekent fruit (de Volkskrant 19-9-2002: 'De Volkskeuken'). In het Spaans: naranja. Naranje-olie werd bereid uit de schil van soorten van de oranjeappel, bijvoorbeeld van de sinaasappel (zie in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* onder het lemma oranje, samenstelling oranjeolie).
  - 29 PRO, HCA 30/227-28626 pt1 (I/26). De initialen I.E. zijn van de afzender Jan Eghbertzn.
  - 30 PRO, HCA 30/223 37368 (A21)
  - 31 PRO, HCA 30/223 37368 (A7)
  - 32 PRO, HCA 30/223 (A18)
  - 33 PRO, HCA 30/223 37368 (B15)
  - 34 Moree, 'Met vriend die God geleide', 59
  - 35 PRO, HCA 30/226 part II 37368 (1a)
  - 36 R. Prud'homme van Reine, *Rechterhand van Nederland. Biografie van Michiel Adriaenszoon de Ruyter* (Amsterdam/Antwerpen 1996) 123-153.
  - 37 Ibidem 151
  - 38 Ibidem 146
  - 39 PRO, HCA 30/223 37368 (B1)
  - 40 "namen wij prijs": overmeesterden wij.
  - 41 PRO, HCA 30/227 pt 1 (I/30)

Scheepsbehandelingskosten en havenconcurrentie: de casus van de Antwerpse en Rotterdamse haven (1870-2000)

STÉPHANE HOSTE en REGINALD LOYEN

INLEIDING

Sinds het einde van de negentiende eeuw vloeide heel wat inkt over verschuivingen in de onderlinge concurrentieposities van de Antwerpse en Rotterdamse haven. Om hun hypothesen enigszins te onderbouwen, verwezen de betrokken auteurs veelvuldig naar het goedkope karakter van de dienstverlening in één van beide havens. Een economische wetmatigheid stelt immers dat een goederenstroom, onder normale omstandigheden, steeds de goedkoopste weg zal verkieszen. Velen deden hierbij ongekwalificeerde uitspraken en maakten niet duidelijk op welke havenkosten hun beweringen precies betrekking hadden. In het verleden maakten voornamelijk de havenrechten en de loodsgelden het onderwerp uit van slepende controverses. Via hun belangenverenigingen klaagden verschillende ondernemingen steen en been over het niet-concurrerende niveau van de havenrechten. De Antwerpse havenbedrijven hoedden zich er voortdurend voor klanten aan hun Rotterdamse concurrenten te verliezen. De gepubliceerde gemeentelijke heffingen vormden daarbij een gemakkelijke prooi. De vraag is echter of we de talrijke discussies kunnen herleiden tot daadwerkelijke kostenverschillen met een meetbare invloed op de concurrentieverhoudingen tussen Antwerpen en Rotterdam.

Dit artikel heeft tot doel de samenstelling en de evolutie van de scheepsbehandelingskosten in de havens van Rotterdam en Antwerpen sinds het einde van de negentiende eeuw in kaart te brengen en te vergelijken. Daarmee handelt deze bijdrage slechts over één dimensie van de havenconcurrentie, namelijk de

scheepsbehandelingskosten.¹ Het gaat hier dus om een bescheiden stap in het historisch onderzoek naar havenconcurrentie.

Het artikel is als volgt opgebouwd. Allereerst worden enkele belangrijke concepten gedefinieerd. In de tweede paragraaf wordt de onderzoeksopzet gepresenteerd. Eveneens worden enkele methodologische problemen uit de weg geruimd. Ten slotte wordt in een derde paragraaf de invloed van deze kosten op de concurrentieverhoudingen tussen beide havens nagegaan.

BEGRIPSOMSCHRIJVING

De scheepsbehandelingskosten vormen tezamen met de goederenbehandelingskosten de havenkosten.² Scheepsbehandelingskosten hebben betrekking op het behandelen van een binnenkomend schip, terwijl de goederenbehandelingskosten voortkomen uit het laden, lossen en stouwen van goederen. De scheepsbehandelingskosten bestaan, naast de havenrechten, uit vergoedingen voor het loodsen, het slepen en het vast- en losmaken van zeeschepen.³ Havenrechten vormen een vergoeding voor het gebruik van de ligplaats, de maritieme toegangsweg, de bebakening en dergelijke.⁴ Het beginsel wil dat men de havengebruiker laat betalen voor de uitbouw en het onderhoud van de haveninfrastructuur. Door het betalen van de havenrechten verwerft het zeeschip een verblijfsrecht voor een bepaalde periode. Hoewel in theorie de havenrechten de investeringen in basisinfrastructuur dekken, is dit in de praktijk zelden het geval. Het blind toepassen van het principe van kostendekking zou voor-